

О.А.Гордієнко – канд. пед. наук,
доцент кафедри лінгвометодики та культури фахової мови
Житомирського державного університету
імені Івана Франка

**Без минулого немає майбутнього (вивчення слов'янської риторичної
спадщини на заняттях з основ красномовства)**

У людських долях тісно переплітаються минуле, теперішнє і прийдешнє, вони завжди невіддільні від Батьківщини та історії рідного народу. Корені нашої культури сягають у товщу століть. Знайти своє минуле, щоб зрозуміти сьогодення та майбуття, необхідно задля того, щоб стати справжньою людиною, сином свого народу. Згадаймо вірш Т. Шевченка: *"Слава не поляже; / Не поляже, а розкаже, / Що діялось в світі, / Чия правда, чия кривда, / І чії ми діти. / Наша дума, наша пісня / Не вмере, не загине... / От де, люде, наша слава, / Слава України! / Без золота, без каменю, / Без хитрої мови, / А голосна та правдива, / Як Господа слово!"* [8].

Не дивно, що в часи лихоліть дослідники завжди звертаються до пам'ятних сторінок минулого, шукаючи в бурхливих віках відповіді на загадки сучасності. Тому вивчення вітчизняної історії та творче переосмислення ідей мислителів минулого – один із шляхів пошуків джерел для духовного відродження українського народу.

Сучасне суспільство потребує виховання естетично і етично освіченої людини, яка вміє розуміти і цінувати духовність, художнє слово. Таке виховання спрямоване на пошук нових альтернативних методик, орієнтованих не на оцінку, а на особистість учня, які підносять ефективність духовної складової уроку. Новітні технології мають бути спрямовані на формування креативної риторичної особистості, здатної до самоосвіти і самовдосконалення. Такою бачиться і особистість педагога майбутнього – людини, яка не мислить себе без духовних джерел народу, національного духовного спадку. Зокрема,

звертаючись до історичних основ слов'янської риторики, студенти набувають можливість повернутися до своїх духовних коренів, що допомагає піднести власного професійного рівня.

З найдавніших фольклорних творів дізнаємось про те, що в Давній Україні-Русі князі виступали з промовами перед народом, дружинниками, іноземними послами. Всяка ж промова в ті часи називалася *словом*. У риторичній Київській Русі виділяли два піджанри: *дидактичний* (повчальний) і *панегіричний* (урочистий). Як і всюди в середньовічному християнському світі, в Київській Русі переважало релігійне красномовство [1, с. 35].

Серед видатних вітчизняних християнських проповідників згадаємо *митрополита Іларіона* (р.н. невід. – 1054). Яскравий риторичний талант Іларіона виявився у проповіді, названій "Слово про закон і благодать", у якій автор виступив поборником політичної та культурної самостійності держави. Починається твір із похвали князеві Володимирі Великому, яку Іларіон виголосив у роковини смерті князя. Шанує промовець і Ярослава Мудрого – продовжувача справи Володимира. Виховний ідеал для українців, за Іларіоном, – підготовка молодого покоління до захисту рідної землі. За приклад він ставив князів-патріотів Ігоря і Святослава, які мужньо обороняли державу. Вихованню молоді на героїчних традиціях ритор надавав загальнодержавного значення. Про оригінальність поглядів Іларіона свідчить пропагування активної позиції особистості в суспільстві. У творі виявились освіченість та ерудованість, ораторський і письменницький талант Іларіона, який демонструє гордість, що він син української землі: "Не в невідомій землі панував, а в українській, про яку чують на всіх кінцях світу" [3, с. 59 – 60].

Історики вказують на Іларіона як засновника вітчизняної дошкільної педагогіки: він співавтор Статуту Ярослава (*статуту* – пам'ятки книжного законодавства Київської Русі, в яких розглядалися питання, що належали до компетенції церковного суду). Тут наголошувалося на необхідності пильного догляду за немовлятами та покарання за зухвале ставлення до матерів. Це перші відомі письмово зафіксовані питання, що стосуються дошкільного дитинства.

Риторичні звертання до молодшого покоління знаходимо в *"Повчанні Володимира Мономаха дітям"* (1096). Зразком ораторського мистецтва можна вважати вступне слово до "Повчання": "Сидячи на санях [готуючись до смерті (О.Г.)], помислив я в душі своїй і похвалив Бога, що допровадив він мене, грішного, до цих днів. Хай діти мої чи інший хтось, слухаючи грамоту цю, не посміються, але кому з дітей моїх любо, хай прийме її в серце своє і стане не лінитися, а трудитися" [5, с. 10 – 11]. Деякі моральні настанови Володимира Мономаха відзначаються ясністю, стислістю, глибоким філософським сенсом, набувають афористичного звучання: "Старих шануйте, як батька, а молодих, як братів", "У домі своєму не лінуйтеся, але за всім доглядайте", "Остерігайтеся брехні і пияцтва, бо в ньому душа помирає і тіло", "Хворого навістіть... і людини не проминіть, не привітавши, добре слово скажіть їй", "А якщо вмієте щось, то не забувайте того доброго, а чого не вмієте, то того навчайтеся" [5, 10 – 11].

Блискучим оратором, творцем величально-похвальних промов був *Кирило Туровський* (бл. 1130-1134 – 1182). Він автор численних повчань, молитов, талановитий оратор і політик, за що в народі був прозваний Златоустом. Митець відомий також як учитель риторики: радив бути уважним до слова, старанно відшуковуючи потрібне для найточнішого висловлювання думки [4, с. 103].

Осмилення гуманістичних і вічних начал, які закладені у справжньому мистецтві, допоможе знайти відповіді на важливі запитання сьогодення. Тому логічним продовженням розмови про культуру середньовічної України-Русі стає ознайомлення студентів із мистецтвом іконопису, що потребує пильних роздумів. Кожна людина, що звертається до нашої духовної історії, може навчитися розумінню іконопису так само, як і основам живопису, музики, інших видів мистецтва.

Слово "ікона" походить від грецького "ейкон", що означає "зображення", "образ". У широкому розумінні – це зображення Ісуса Христа, Богоматері, святих, сцен зі Священного Писання, тобто твір станкового живопису, що має культове значення. Культ ікони зародився у II ст. до н.е. і ствердився у православному християнстві, а іконопис бере початок в еллінічній портретній

традиції. Звичай поклонятися іконам виник із часів поклоніння портретним зображенням римських полководців та цесарів.

Мистецтво іконопису з'являється в Київській Русі з уведенням християнства. Перші ікони писалися візантійськими майстрами, а перший відомий нам давньоруський художник – монах Києво-Печерського монастиря Аліпій, який помер у 1114 році.

У середні віки ікона – не тільки атрибут храму, але обов'язкова приналежність кожного дому, де головним стає "червоний кут" – кут із зображенням Бога, святих і лампадкою перед ними. Ікони можна було побачити на воротах перед будівлями, на хлівах, біля криниць, на стовпах біля перехресть доріг.

В Україні склалася особлива форма монументального мистецтва – іконостас. Це перегородки (тябли) з рядами ікон, що відділяє вівтар від основної частини православного храму. Форма іконостаса остаточно формується до XV століття. Ікони встановлюються у певному порядку. Зверху – Бог-отець, по боках Адам, Абель та інші персонажі, які втілюють дохристиянську церкву. Трохи нижче – Богоматір. Далі зображення, що розповідають про земне життя Христа ("Різдво", "Хрещення" та ін.), апостоли. Ще нижче – храмова ікона, ікони зі зображеннями місцевих заступників.

Давні майстри писали, як правило, на дошках, рідше – на "таблетках", які робилися з двох суміжних шарів холсту. До середини XVII ст. вони мали "ковчег" – невеликі поглиблення на середині холсту [2].

Підготовлену дошку вкривали у декілька шарів левкасом – ґрунтом зі суміші товченої крейди з тваринним клеєм, далі полірували. Після цього наносився контурний малюнок – "граф'я". Видатні майстри розробляли оригінальні композиції, пересічні іконописці послуговувались зразками, що не применшувало поваги до них сучасників. Давні іконописці писали фарбами, виготовленими на основі яєчних жовтків. Спочатку писалося "долицеве", тобто все, крім облич, лише потім обличчя. Готова ікона вкривалася оліфою [6].

Ікона живе за своїми законами. Перш за все, глибоко символічним є колір. Золотий означає божественне сяйво, синій – колір небесного, де

знаходиться Бог. Зелений символізує надію, білий – чистоту, духовне начало, червоний – кров, страждання, чорний – ад, смерть. Композиція ікони має свої властивості. Кожний персонаж займає місце, яке не може бути випадковим. Значення центрального образу підкреслюється його великими розмірами порівняно з іншими. Принцип зворотньої перспективи дозволяє зробити центром східних ліній людину, що стоїть перед іконою [7].

Ікона – синтез зображення і слова – цитати з Біблії, яке символічно зображується у вигляді підписів або сувіїв у руках персонажів, вуста яких зімкнені: йде бесіда без слів, внутрішнє, духовне спілкування.

Біля витоків давньоруського іконопису знаходилась візантійська школа, що відрізнялася витонченістю кольорової гами малюнку. Українське іконописне мистецтво XIII – XVII століть розвивалося в складних історичних умовах, але зберегло життєдайний народний ґрунт. У пам'ятках українського живопису цього періоду видяляються дві тенденції: зберігання рис мистецтва візантійської школи (монументальність, витонченість колориту, гармонійність пропорцій) та з іншого боку, вплив демократичних художніх ідеалів. Народ цінує яскравість, життєвість образів, тому іноді образи святих втрачають аскетизм, набувають риси простолюдинів, сповнених доброти. Ікони, виконані народними майстрами, набувають фольклорного відтінку, в їх сюжетах виражаються морально-повчальні ідеї. Вони викликають співчуття до страждань людини, схвалюють мужність, стійкість, самовідданість у боротьбі за високі ідеали. Створені іконописцями образи підносили дух народу, допомагали об'єднанню сил у боротьбі проти іноземних загарбників. Святі, зображені на іконах – вічно живі душі, безкорисливі, сповнені доброти і співчуття.

Вважаємо, зараз вже немає потреби говорити про необхідність цих елементарних знань для культурної людини. Адже розуміння творів іконопису – це й розуміння тих подій, які знайшли відображення в літературі, а також особливостей національного характеру.

Отже, вивчення та врахування в сучасній науці і практиці досвіду минулого надає поштовх для наукових пошуків у створенні новітніх систем формування особистості сучасного педагога, його саморозвитку та самореалізації. Це цілком відповідає сучасному положенню про розкриття потенційних можливостей особистості сучасного студента, про формування його риторичної компетенції як невід'ємного компонента педагогічної та загальної комунікативної компетенції.

На завершення хочеться згадати вірші Б. Пастернака в перекладі Дмитра Куренівця, відомі кожному з нас зі шкільних років: *"Мело, мело по всій землі, / До небосхилу. / Свіча горіла на столі, / Свіча горіла"*. Рядки цього вірша Б. Пастернака, такі прості у своїй геніальності, можуть сприйматися і як символ життя людини творчої. Це особистість, покликана в цьому жорстокому і прекрасний світі, де існують заметіль і свіча, у своєму неспинному прагненні до краси вести за собою крізь зло до добра, крізь ненависть до любові.

Сподіваємося, що думки, викладані в статті, знайдуть відгук і розуміння в тих, хто кожний день веде своїх вихованців до розумного, доброго, вічного.

Список використаних джерел

1. Абрамович С. Д. та ін. Риторика загальна і судова: Навчальний посібник / С. Д. Абрамович, В. В. Молдован, М. Ю. Чикарьова. – К.: Хрінком Інтер, 2002. – 16 с.
2. Анохіна М. В. Староруське мистецтво 10-13 ст. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://bukvar.su/kultura-i-iskusstvo/150227-Drevnerusskoe-iskusstvo-10-13-vv.html>.
3. Артемова Л. В. Історія педагогіки України: Підручник. – К.: Либідь, 2006. – 424 с.
4. Голуб. Н. Б. Самостійна робота студентів з риторики: Навчально-методичний посібник. – Черкаси: Брама-Україна, 2008. – 232 с.
5. З літопису за Лаврентіївським списком, Т. 1, вид. Археографічної комісії; Повчання Володимира Мономаха дітям // Хрестоматія з історії

вітчизняної педагогіки / За ред. С. А. Литвинова. – К.: Освіта, 1961. – С. 10 – 11.

6. Розвиток іконопису в Україні. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://e-works.com.ua/work/5608_Rozvitok_ikonopisy_v_Ukraini.html.
7. Роман Зілінко. Формування і структура українського іконостаса [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/spiritual_culture/icon/interior/ikonostas
8. Тарас Шевченко. До Основ'яненка. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://lyrics.ru/track>.